

ELS PAL·LIS

OR I ARGENT A L'ORFEBRERIA ROMÀNICA CATALANA

La funció específica dels pallis fou de recobrir totalment o parcialment l'altar, el qual, per la màxima veneració en què és tingut, es féu digne dels més sumptuosos ornaments.

Així la pràctica litúrgica determinà l'ús de les *tabulae* de fusta xapades de metall, la importància de les quals veurem com fou extraordinària a la Catalunya romànica.

En general, donada la riquesa dels materials que les integraven, foren una conseqüència de la generositat dels prínceps i alts dignataris envers els monestirs i les catedrals.

Els documents antics ja ens en donen notícia amb anterioritat a l'any mil, i s'hi distingeixen amb claredat específica els *antipendis* o *tabulae ante altare*, dels que anomenen *tabulae retro altare* o *retabula*.²

Ensems es precisa quan es tracta de l'altar portàtil, en contraposició del fix, únic que es pot ornamentar amb el palli, ja sigui tan sols a la cara frontal, o bé a les collaterals i àdhuc la posterior. Existeixen exemples dels tres casos en fonts documentals o literàries.

LA SÈRIE DELS PAL·LIS CATALANS : *Els de Ripoll*. — Un inventari de l'any 979 esmenta dues *tabulae argenteae*, que podrien ésser les que apareixen en una segona cita inventarial de l'any 1008 : dos *pallii optimi in altario S. Marie*, junt amb un terç, *vetustissimum qui iacet super aram*.³

En engrandir-se la basílica i en augmentar el nombre d'absis, com en la consagrada per l'abat Oliba l'any 1032, s'enriqueix el tresor

1. J. GUDIOL, *Mobiliari litúrgic* (Vic 1920).

2. J. PUIG I CADAFALCH, *Estudis sobre l'escultura romànica del segle XI*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VIII (1927-31), 157.

3. E. JUNYENT, *Notes inèdites sobre el monestir de Ripoll*, «Analecta Sacra Tarraconensia», IX (1933), 203.

litúrgic. És sabut que el mateix Abat féu construir un davant d'altar d'orfebreria, amb or, argent i pedres precioses,⁴ i que després de la seva mort, en l'inventari de l'any 1046 es descriu l'altar : *In primis in altare Sancte Dei Genitricis Marie tabulam cohoptam auro cum lapidibus et smaltis 16 ; tabulas cohoptas argento 2.*

Existia per tant, en aquesta data, una taula d'altar recoberta per un palli davanter d'or.

Altrament, no fou sols l'altar principal el que es veié enjoiat per aquests valuosos elements d'orfebreria ; altres del mateix temple, encara que amb menys esplendor, tingueren també antependis o *tabulae*. Els propis inventaris successius els han donat a conèixer : en els de 1045, 1066 i, en el darrer, considerat com del segle XII, es parla taxativament de l'existència d'una taula d'or i cinc més d'argent.

D'aquests sis antependis que arribà a tenir la casa monàstica ripollensa en el seu temple, tres, entre els quals s'hi compta l'aurífic, correspondrien a l'altar de Santa Maria, i els altres tres, al de la Santa Creu, Sant Ponç i Sant Salvador, específicament determinats en els susdits documents.

Els pallis d'Elma. — Amb motiu de la consagració del temple a principis del segle X — l'any 917 —, se'n parla ja d'un antependi d'or. En consagrar-se novament l'altar l'any 1069, es fa constar que en posseí un altre, aquest d'argent, el qual es creu obrat en aquesta data, i s'estima com a successor de l'aurífic.⁵

Palli de Sant Martí del Canigó. — Una referència documental de l'any 1095 fa constar que Guillem Ramon, comte de Cerdanya, volgué que fos donat a Sant Martí del Canigó una part important del seu tresor : *ad tabulam Sancti Martini meas coppas*. Tot fa pensar que es tracta de vasos de metall ric, en atenció a la finalitat perseguida pel donant.⁶

Palli de Sant Feliu de Guíxols (?). — Existeix la referència documental, segons la qual la comtessa Ermessendis féu un llegat de 65 mancusos a un cenobi, que amb reserves s'ha identificat amb el de Sant Feliu de Guíxols. El donatiu — s'alludeix a l'argent que ja s'havia lliurat — es destinava a la realització d'un antependi : *cenobio Sancti Felicis Gisalis similiter, et faciant fieri tabulam argenteam cum ipso argento quod eis dedi.*⁷

4. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, VIII, 210-215.

5. J. GUDIOL, *La pintura mig-oval catalana* : II, *Els primitius* (Barcelona 1929), 28.

6. GUDIOL, *Els primitius*, II, 33.

7. GUDIOL, *Els primitius*, II, 31.

Palli de Sant Miquel de Cuixà. — També — encara que una referència tan sols ens ha pervingut — Cuixà degué tenir el seu palli. L'any 1102, Guillem Jordà, comte de Cerdanya, feia llegat de béns propis, que podrien ésser retinguts fins que servissin per a restaurar en l'església de Sant Miquel de Cuixà *tabula et incenser, in quibus sunt triginta et sex librae platae finae*.⁸

Palli de Sant Cugat. — A principis del segle XI, a l'any 1010, Ermengol, comte d'Urgell, ofereix al cenobi 30 unces d'or per a l'obra del davant d'altar.⁹

Es creu que aquest moble fou segurament metàl·lic i potser d'argent, ja que no podia ésser d'or si es comptava sols amb aquella quantitat: *ut faciant tabula ante altare*.¹⁰

Els pallis de Vic. — Dos degueren ésser els que tingué la seu vigatana. Ja l'any 957 es féu constar que en posseïa *tabula una*.¹¹ En la cerimònia de la consagració de l'altar, corresponent al segle XII, es parla de la *benedicti tabulae*, alludint a l'antipendi de metall.¹²

Un inventari del segle XIII, en referir-s'hi, consigna: *tabulam et amigdalam argenti*.¹³ En 1658 es fa menció del palli de plata que, en 1808, el capítol va lliurar per necessitats de la guerra de la Independència.¹⁴

A més del pertanyent a l'altar major, la seu vigatana degué tenir-ne un altre a l'altar de Sant Pere Sa-Confessió, a la cripta, sota del presbiteri, segons un testimoni documental de 1086.¹⁵

Els pallis de la Seu d'Urgell. — Dos a Santa Maria. Un terç, a l'església de Sant Pere. Un palli devia ja existir l'any 1052, davant de l'altar de Santa Maria.¹⁶ Un altre devia ornar l'altar de Sant Ermengol.¹⁷ Llegats i testamentaries diferents ens permeten constatar l'existència llur i, a més, seguir el seu procés d'enriquiment¹⁸.

8. GUDIOL, *Els primitius*, II, 33.

9. FOLCH I TORRES, *Peinture et Orfèvrerie*, «La Catalogne à l'époque romane». (Paris 1930), 146.

10. GUDIOL, *Els primitius*, II, 28.

11. *Ibidem*.

12. Manuscrit del segle XII de l'Arxiu Capitular de Vic. GUDIOL, *Els primitius*, II, 27.

13. GUDIOL, *Els primitius*, II, 28.

14. Llibre de Secretaria, 1809. GUDIOL, *Els primitius*, II, 28.

15. GUDIOL, *Els primitius*, II, 32.

16. GUDIOL, *Els primitius*, II, 31.

17. P. PUJOL I TUBAU, *Notes i documents sobre la construcció de retaules en l'Alt País d'Urgell*, «Analecta Sacra Tarraconensia», XII (1936).

18. *Ibidem*.

Del palli corresponent a l'església de Sant Pere, es té notícia per una deixà destinada a la seva restauració consignada en l'any 1119.¹⁹

Els pallis de Girona. — Foren quatre els que ornaren l'altar major de la seu. Un inventari del segle XIII esmenta un palli d'or i tres d'argent. La importància d'aquell, el principal, s'ha ponderat per la quantia del donatiu;²⁰ els altres tres, d'argent, corresponien dos als col·laterals, i el terç, a la part posterior de la mesa. D'aquests s'ha dit que foren de plata sobredaurada.²¹

Cap autor modern deixa de citar els esmalts i les pedreries que l'enriquien. Fou destruït l'any 1809, amb motiu de l'ocupació francesa, el frontal d'or. Resta la pedra sigillar d'Ermessendis, que, en 1038, féu donació de la quantitat d'or alludida per al palli que Guisla, la seva nora, féu construir: «l'enorme quantitat de tres-centes unces d'or».

L'ESTRUCTURA DELS PAL·LIS. — La seva disposició ens és ben coneguda, el mateix quan es reduïa a la decoració de la cara frontal de l'altar, que en estendre's a les col·laterals i fins a la posterior, constituint un revestiment total de la mesa.

Les proporcions i dimensions llurs responen a un mòdul tradicional, així com la distribució de llurs elements ornamentals.

Els documents ens parlen d'un palli *argenteum cum quibusdam imaginibus sculptum*; i, els viatgers, de sants en relleu, entre elements decoratius.²² De frontals formats per una xapa d'or, al centre de la qual, dins un nínxol reduït, apareix el tema principal en relleu.²³ Altres, omplen els requadres en què es divideix la resta de la superfície del palli, i cada casella és separada de les altres mitjançant orles recobertes de pedreries.²⁴

Si bé existia ben palesa una disposició tradicional, que no es veu alterada fins a les darreries del segle XII o principis del XIII, quan la mandorla és substituïda per un arc trilobulat, es donaren casos en els quals els temes eren desenrotllats sense divisió de cap mena.²⁵

Els pallis de talla i pasta guixosa, així com un breu nombre de

19. *Ibidem.*

20. GUDIOL, *Els primitius*, II, 29: «L'enorme quantitat de 300 unces d'or».

21. A. PONZ, *Viage de España*, XIV, carta 3.ª, 107.

22. Visita pastoral del bisbe Copons. Vic 1666.

23. FLÓREZ, *España Sagrada*, LXXXIII, cap. I.

24. PONZ, *Viage*, XIV, carta 3.ª, 107.

25. CH. R. POSR, *A History of Spanish Painting*, I (Cambridge, Mass. 1930), 217.

relleus de pedra, uns i altres estimats avui com imitació dels que, contemporàniament, es feien d'or i argent, l'inventari dels quals resta fet en aquest treball, ens permeten de judicar millor que les breus notes dels inventaris i les referències documentals, o que les imprecises descripcions dels viatgers, l'estructura i disposició dels pallis d'orfebreria.

LES LLINDES DE SANT GENÍS LES FONTS I SANT ANDREU DE SOREDA. — S'ha demostrat el parallelisme de forma i composició existent entre aquests relleus pirinencs i els retaules romànics catalans, ensems que llur relació directa amb el nucli d'imitació dels exemplars d'orfebreria. Una orla emmarca el conjunt que presideix el principal tema iconogràfic dins la mandorla,²⁶ o cercle de la Glòria; als costats, sants o apòstols dintre arcades sostingudes per columnes. És fora de dubte que el model d'aquestes obres fou un prototipus d'orfebreria.

ELS PAL·LIS DE RELLEU, IMITACIÓ DELS D'ORFEBRERIA. — Si és breu la sèrie de relleus en pedra, no ho és tant la dels pallis conservats i estudiats com a reproduccions dels metàl·lics, fetes amb estuc.

Aquests suplien les obres d'orfebreria a les esglésies rurals i als monestirs mancats de benefactors opulents, i feien l'«efecte i la il·lusió dels exemplars de gran cost».²⁷ Colors i falsos cabuixons encastats — tot de relleu de pasta — imitaven les plaques d'argent i els relleus d'or.

Però malgrat ésser aquestes obres rurals, estructuralment i també iconogràficament, són germanes de les que es feien amb gemmes i rics metalls, segons hom pot constatar amb alguns dels pocs exemplars conservats a Europa. I d'altra banda s'ha demostrat que evolucionaren d'acord amb les correnties estilístiques imperants arreu.

Així en aquestes creacions de materials humils s'han pogut definir les tres grans escoles fonamentals formades en el decurs dels segles de l'Edat Mitjana: la del Rin, la de Limoges i la d'ascendència bizantina. Cada una d'aquestes escoles ha deixat un reflex en els pallis catalans d'imitació.²⁸

26. J. PUIG I CADAVALCH, *Estudis sobre l'escultura romànica del segle XI*, 156-157: «... la més vella escultura romànica de França, epigràficament datada és la llinda de l'església de Sant Genís les Fonts». «Una inscripció fixa la seva data ... vers 1020-1021.»

27. FOLCH I TORRES, *Peinture et Orfèvrerie*.

28. *Ibidem*, 147.

LA ICONOGRAFIA DELS ANTIPENDIS CATALANS. — En tres grups han estat dividits els tipus iconogràfics dels antipendis. El primer apareix presidit per la representació pantocràtica dins de la glòria amigdalà, flanquejada a banda i banda pels apòstols. En el segon, aquella representació central és substituïda per la de la Verge amb Jesús Infant. Un terç grup és format per aquells exemplars en els quals l'escena principal és presidida per un sant, mentre al seu voltant es desenrotllen llegendàries escenes de la seva vida i martiri.²⁹

Un inventari antic descriu així la iconografia d'un palli:³⁰ «parat d'argent, que està dividit en tres peces de posts, en les quals estan tapades les imatges». En la regió central «és Déu lo Pare, ab los quatre evangelistes, ab los animals de bulto, de argent ... en les altres dues pessas, que estan dessà i dellà, hi ha .VIII. personatges de sancts, de bulto, de argent ... en la pessa del un extrem, hont hi ha un sanct Miquel, hi ha un encastat d'argent ... En la pessa del altre extrem, ... pedres encastades ... en la imatge del sanct Joan Baptista ...».

D'un altre,³¹ se'ns diu que hi havia, prop d'una inscripció que deia *Iussit Guisla Comitissa Fieri*, el retrat de la donadora sobre un camp esmaltat de verd. En aquest moble auri, entre pedreries, figurava la imatge de la Verge Maria, entre relleus on eren representades escenes de l'Evangeli i sants.

Dels pallis col·laterals i posterior, se'ns diu que eren coberts amb ornaments i sants de relleu, que representaven elements decoratius i figures «del mateix estil i gust del frontal»;³² i es deia concretament que, en el palli del costat de l'Epístola, mostrava el Pare Etern i els dotze apòstols i els símbols del evangelistes, en setze petits requadres.

El de l'Evangeli, oferia els misteris de la Verge Maria. I damunt la superfície del posterior, sorgia l'efígie del Pare Etern.

Aquests temes i llur disposició poden ésser vistos en els pallis executats en talla i relleus de guix, obres de simple imitació, que anem a examinar.

Del propi conjunt, un testimoni ens parla de la divisió del palli en 32 requadres de relleu, precisant que la imatge ocupa la part central

29. J. FOLCH I TORRES, *Catàleg de l'Exposició de l'Art català a París* (1937).

30. P. PUJOL, *Notes i documents sobre la construcció de retaules en l'Alt País d'Urgell*.

31. El de Santa Maria de la Seu de Girona, fet per manament de Guisla i Ermessendis en 1038 (sogra i nora).

32. *España Sagrada*, loc. cit.

a l'oval, i que sota d'aquest, en un altre de menor, apareix l'esmalt de la donadora. Com és lògic en el seu temps, menyspreava els relleus, i en canvi, pondera aquest testimoni³³ «franges i divisions amb gregues i arabescs». Situa en els quatre angles del rectangle central els esmalts amb els quatre símbols dels evangelistes i constata la presència d'unes pedres antigues.³⁴

ELS PAL·LIS D'IMITACIÓ. — Treballs moderns ens han permès de veure en aquestes obres en les quals l'enginy volgué produir la il·lusió d'aquelles que feien els orfebres³⁵, un enllaç complementari de la breu sèrie europea dels antependis conservats; i en alguns exemplars excepcionalment interessants,³⁶ endevinar els materials emprats, les tècniques i les formes decoratives que eren pròpies de les manufactures dels argenters.

En aquesta reduïda sèrie que ens és possible d'estudiar, l'ascendència de l'orfebreria apareix fins a l'evidència.³⁷

En el que fou palli de Ripoll, servat al Museu Episcopal de Vic, el Pantocràtor centra la mandorla, tallat en alt relleu; semblants foren les talles dels apòstols, avui mutilats, i dels evangelistes. Tota aquesta obra de talla va emmarcada en compartiments rectangulars recoberts de pedreries simulant cabuixons i pedres tallades en losanges; la mateixa decoració opulent i policroma, revesteix l'orla exterior que emmarca el palli. No hi manquen els temes de palmetes d'origen vegetal i rínxols, imitant de faisó directa les decoracions estampades de les plaques d'argent.

En la taula de Sant Miquel de Taüll, avui al Museu d'Art de Barcelona, es veu per la seva composició en requadres en els quals, sota d'arquets apareixen aixoplugats els apòstols, i per la icona Pantocràtica que omple la gran mandorla central, una traducció fidel de les obres en metall, la qual és en aquest cas exempta de pedreria. En els plecs dels mantells i de les túniques, primordialment en el que fa referència a la indumentària de la figura central, es pot seguir la tècnica dels repussadors d'or i plata.

Però on més de prop es pot comparar aquesta traducció de les obres

33. VILLANUEVA, *Viage*, XII.

34. Un camafeu amb la testa de Medusa i dos segells aràbics, pedres sigil·lars.

35. FOLCH I TORRES, *Peinture et Orfèverie*.

36. W. S. COOK, *The stucco altar frontals of Catalonia*, «Art Studies», II (1924).

37. FOLCH I TORRES, *Peinture et Orfèverie*, 147.

dels orfebres i esmaltistes a les tècniques imitatives del relleu de pasta és en l'antependi de Ginestarre de Cardós, que presideix el Pantocràtor entre els símbols del Tetramorfos i els dotze apòstols; i en el que fou de Sant Sadurní de Tabèrnoles, centrat per la Verge i l'Infant, entre els símbols del evangelistes i vuit sants en altres tants requadres. En aquest, imitació d'un esmalt cobert de cabuixons, el marc i les orles són exornats de pedreries i volutes foliàcees que recorden aquells treballs d'estampat propis dels tallers d'orfebreria. L'un i l'altre pertanyen al Museu de Barcelona i són classificats com del segle XIII. És en el primer dels dos, no obstant, on podem veure detalls d'organització i de tècnica que corresponen directament als artífexs dels metalls preciosos.

La disposició dels personatges sota arquets, en relació amb les llindes pirinenques, es correspon totalment amb dos aspectes propis de la tècnica dels repussadors i esmaltistes catalans.

S'ha fet notar³⁸ com certs detalls d'estil poden ésser considerats com un record de la tècnica de l'esmalt alveolat. D'aquesta tècnica deriven les ratlles seques i anguloses de les robes, així com la traça lineal dels rostres.

Per altra banda, els enfilalls de perles que aquí decoren a l'ensem les columnes i les arcades, els nimbes dels personatges sagrats i àdhuc constitueixen l'únic element decoratiu del seu indument, recorden clarament el gruixut fil d'or granulat que apareix unit per mitjà de soldadura a les joies àuries dels tresors arcaics europeus.³⁹

Aquelles simplificades ratlles són un record llunyà dels alveolats que contenen l'esmalt vitrificat, i aqueix reiterat element esferoidal, que ací omple exclusivament funcions decoratives, tingué en el seu material originari una finalitat pràctica: recobrir dignament l'indret on era indispensable practicar les soldadures, que donaren la impressió d'unitat a un conjunt constituït per elements múltiples.

Resta encara un darrer exemplar, procedent de Planés, conservat al Museu de Barcelona, en el qual el relleu d'estuc és encara argentat i policromat. Les orles, profusament decorades, amb cabuixons de colors, presenten ensem motius foliacis, entre els quals reapareix el tema de l'enfilall de perles. En uns altres requadres, vuit prelats amb

38. FOLCH I TORRES, *op. cit.*

39. Calze de Gourdon. CABROL-LECLERQ, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, s. v. Calice.

els bàculs llurs, mantenen «sacras conversaciones». Al centre, sedent, hom pot veure el Pantocràtor beneïnt, voltat dels símbols de l'Apocalipsi. Aquest frontal, datat dels segles XII-XIII, té sumptuositats d'orfebreria autèntica.

LA GEOGRAFIA DEL PAL·LI A CATALUNYA : ORÍGENS I ASCENDÈNCIA. — S'ha dit que existeix una relació directa entre la llinda de Sant Genís les Fonts, obra feta sota la pauta d'un model d'orfebreria,⁴⁰ els frontals d'imitació existents i, segurament, donades les descripcions, amb els que foren d'argenteria.

És evident que la disposició en arquets, sota dels quals són aixoplugats els personatges, s'agermana amb els de l'altar d'Odder, de Dinamarca. La influència germànica en aquest país ha estat estudiada, així com la de les terres del Rin, que arribà fins els Pirineus. Germània, es feu,⁴¹ fou el vehicle, i el palli d'or de Coblença, és «una anella d'enllaç».⁴²

Projectant sobre un mapa de Catalunya la sèrie de pallis d'imitació conservats, i aquells dels quals n'existeix una remembrança documental, que un dia foren d'or i argent, veiem com tots s'apropen i concentren vers el que fou la Catalunya vella.

Tan sols el de Sant Cugat s'escau vers les terres del sud; i al voltant d'un centre que aproximadament s'escau a Ripoll, es distribueixen els de la Seu d'Urgell, Vic, Girona, Guíxols, Elna i Cuixà. En tots aquests indrets fou representada l'orfebreria romànica, i en tres d'ells, Elna, Ripoll, Girona, a més de l'argent i les pedres, esclatà, brillant, l'or.

Altrament, els d'imitació no s'allunyen gaire d'aquells centres argentífers: un nucli important, amb quatre exemplars, volta el centre de la Seu d'Urgell; tres més n'existeixen entre Ripoll i dos indrets no allunyats; i, com en el cas d'argenteria, vers el sud, a Sant Cugat n'existí un que es coneix per la fotografia i una reproducció en guix, del Museu. L'agrupació, per tant, apareix concentrada en terres de Ripoll, vers la Cerdanya, i el nucli major, en terres pirinenques, a les conques

40. PUIG I CADAFALCH, *op. cit.*, 157.

41. PUIG I CADAFALCH, *op. cit.*, 158.

42. PUIG I CADAFALCH, *op. cit.*, 158. En tractar del palli d'or de Girona el senyor Gómez Moreno indica un índex de relació amb el de Nàjera pagat per Estefania, de qui foren àvia i madrastra Ermessendis i Guisla. Vegeu GÓMEZ MORENO, *El arte románico español* (Madrid 1934).

del Segre i de la Noguera Pallaresa, amb una preponderància total de les regions de muntanya.

Fins a vint-i-un exemplars de pallis s'han pogut enumerar ací, obres riques i sumptuoses. D'alguns s'ha especificat clarament que eren d'or. Altres, d'argent. S'ha fet menció, de vegades, de rica pedreria. S'ha vist que, en certs moments, els personatges protectors dels temples i monestirs lliuraven quantitats extraordinàries d'or, o preats atuell del seu parament sumptuós. Lògica serà, per tant, i justa, la següent conclusió : els pallis foren a Catalunya molt més abundants del que es podia sospitar ; a l'ensem, es manifesta la riquesa dels materials emprats en aquest moble litúrgic.

J. SUBIAS I GALTER

Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona.